

Jaroslav VEGO

GRAĐEVINE ETNOGRAFSKE BAŠTINE U PARKU PRIRODE BLIDINJE*

Autor u članku istražuje građevine etnografske baštine locirane u Parku prirode Blidinje, smještenoga u sjeverozapadnom planinskom dijelu Hercegovine. Metodološki su istraženi i kategorizirani tipovi objekata koji su svoju funkcionalnu valorizaciju doživjeli u proteklim stoljećima. Na temelju rezultata istraživanja obavljenih in situ sredinom 90-ih godina prošlog stoljeća data su metodološka načela za revitalizaciju ovih objekata graditeljske baštine kao integralni dio Prostornoga plana Parka prirode Blidinje.

Ključne riječi: narodna arhitektura, krajobrazne vrijednosti, Blidinje, prirodni okoliš.

Uvod

U ovodobnome Parku prirode Blidinje, na prostoru snažne ambijentalne konotacije, jedinstvenome po očuvanim lokalnim pejzažnim strukturama, kroz višestoljetno razdoblje razvio se jedan tip nastambe kao rezultat evolucijskoga prilagođavanja i čovjekova odgovora njegovoј prirodnoj sredini,

---

* Ovaj rad objelodanjen je u zborniku radova *Prvi međunarodni znanstveni simpozij Blidinje 2005.*, s naslovom "Tradicionalno graditeljstvo u Parku prirode Blidinje", str. 423-447. I na engleskom jeziku u zborniku *The first international scientific symposium Blidinje 2005.*, s naslovom "Vernacular architecture in Blidinje Nature Park", str. 395-418. Prije toga objavljen je s naslovom "Građevine etnografske baštine u Parku prirode Blidinje" također u znanstvenom časopisu za arhitekturu i urbanizam *Prostor Arhitektonskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol 8 (2000), br. 2(20), Zagreb, str. 121-288. Ovdje su doneseni i novi podaci.

gospodarskim potrebama i socijalnim uvjetima življenja. Riječ je o etnografski osobitom graditeljstvu koje arhitektonsko značenje potvrđuje svojom ambijentalnom vrijednošću. Naime, osnovni oblikovni element u krajobraznoj perspektivi pojedinih mikrolokaliteta Parka jest prirodni krajolik. Artificijelni elementi: stočarski stanovi, staje, torovi, obrađene površine, komunikacije, bili su sve do ne tako davne prošlosti¹ izvrstan primjer intervencija antropogenoga karaktera, činjene kroz generacije u punoj simbiozi s prirodnim okružjem, i u funkcionalnome i u oblikovnom smislu.

Djelujući u zajedništvu s planinom, poštujući njezine zakone i njezin ritam, sa svugdje prisutnim osjećajem mjere, sezonski su stanovnici Čvrsnice i Vran planine dosegli sukuš jednostavne i održive filozofije življenja.

1. Zemljopisna i klimatska obilježja lokaliteta

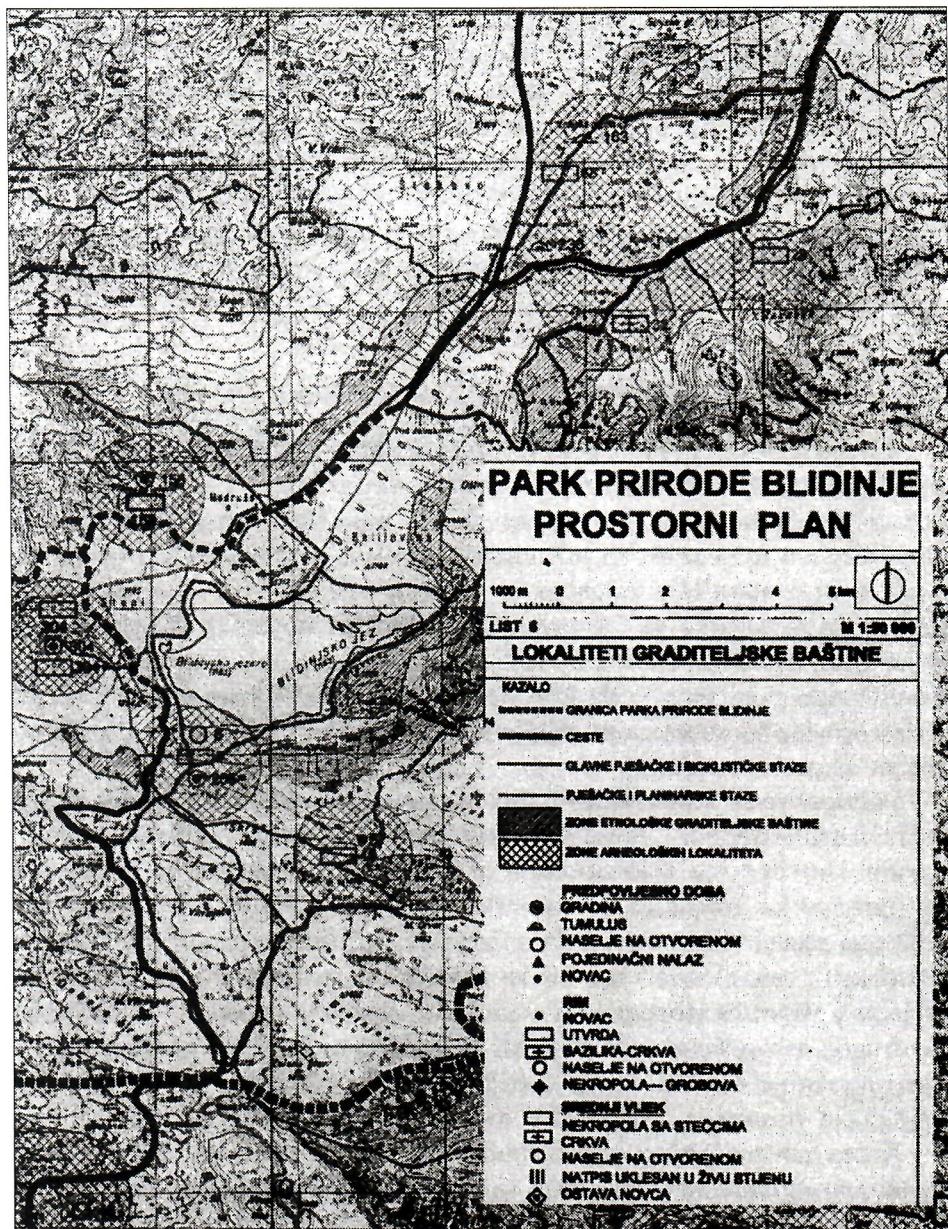
Hercegovina, smještena u jadranskom zaleđu, na sjeveru odijeljena Makljenom i Ivan planinom od Bosne i svojom arterijom, rijekom Neretvom prirodno povezana s mediteranskim bazenom, oduvijek je činila zaokruženu zemljopisnu cjelinu, specifičnih reljefnih, klimatskih, hidrografskih i antropogeografskih osobitosti. Sa zemljopisne i geomorfološke točke gledišta, područje Hercegovine nalazi se u sklopu vanjskoga dinarskog masiva. Uključeno je u slijevno područje rijeke Neretve i Trebišnjice, povezano sa slijevom Cetine te upućeno na jadranski slijev. Planinski pojas sjeverozapadnoga dijela Hercegovine stupnjevito se pruža prema dolinama spomenutih rijeka i pritom postupno gubi nadmorsku visinu idući u smjeru Jadranskoga mora.

U klimatskom smislu utjecaj mediteranskoga klimate osjeti se duboko u unutrašnjosti Hercegovine u mjeri koliko je dubok prodor riječnih sutjeski kao primarnih smjerova probaja sredozemne klime, a potom, sekundarno, utjecaj se širi preko krških polja i nižih prijevoja. S druge strane, zračna strujanja s planinskoga pojasa, koja sa sobom nose sve odlike kontinentalne klime, sudaraju se nad ovim prostorom sa sredozemnim valom.

Treći utjecajni čimbenik na definiranje klimatske slike sjevernoga, planinskoga dijela Hercegovine jest nadmorska visina koja, razmjerno svome povećanju, rezultira oštrijim klimatskim uvjetima.

---

¹ Na žalost, djevičanska priroda Parka prirode Blidinje nije ostala imuna na utjecaje suvremene civilizacije; ratna i poratna negativna zbivanja na ovim prostorima ostavila su teško izbrisive ožiljke u fizičkoj strukturi krajolika.

Sl. 1. Prostorni plan Parka prirode Blidinje.
 Grafički prilog, list broj 6 - Lokaliteti graditeljske baštine.
 Isječak izradio Zavod za urbanizam Arhitektonskoga fakulteta Sveučilišta
 u Zagrebu a priredio J. Vego.

Prostor Trebiševa i Dugog polja kao područja koja su bila najintensantnija za smještaj i boravak stada za vrijeme sezonske ispaše ne čine iznimku u mozaiku klimatske karte hercegovačkoga planinskog pojasa. Položaj na visini od preko tisuću metara iznad razine mora, otvorena dispozicija u pravcu sjeveroistok - jugozapad, na pravcu najsnažnijih udara vjetra, izražena količina padalina tipična za planinsko područje, razmjerna blizina izvorišta pitke vode, plodno tlo i bogati pašnjaci osnovne su značajke prostora na kojima su pronađeni ostaci koncentracije stočarskih stanova.

2. Gospodarski i povijesno-socijalni okvir

Ekonomsko-socijalna slika Hercegovine kroz povijest nije nikada bila svijetla. Povijesni kolaž na ovom prostoru sastavljen je od ratnih sukoba i okupacijskih razdoblja koji su se ciklički ponavljali, po pravilu praćeni iscrpljivanjem ionako škrtih prirodnih resursa. Autohtonim ljudskim čimbenik tako se kroz naraštaje odgajao u okruženju siromaštva i nenaklonosti prirode, pokušavanja podčinjavanju i borbi za opstanak i ostanak na svojoj grudi. Borba za život u takvom okruženju rezultirala je i izoštravanjem specifičnoga genetskog koda koji determinira karakter čovjeka odrasloga u Hercegovini, sposobnoga za izdržavanje, prilagodbu i opstanak u razmjerno teškim životnim uvjetima.

Poljoprivreda kao tradicionalna gospodarska djelatnost cijele regije nezaobilazni je kamen u mozaiku prikaza karaktera ovoga područja. Nizinski prostor Hercegovine tradicionalno je nezahvalno područje za kvalitetnu poljoprivrednu, uključivo i stočarsku djelatnost. Nepovoljne klimatske prilike za razvoj biljne proizvodnje (izraženi nedostatak padalina u ljetnom razdoblju) i ograničene raspoložive površine za poljoprivrednu djelatnost na jednoj strani te izostanak alternative u izboru gospodarske djelatnosti na drugoj, u prošlosti su upućivali domicilno pučanstvo na iznalaženje takvoga pristupa odabiru i organizaciji biološkoga kalendara koji će ponuditi mogućnost opstanaka i ostanaka na hercegovačkom kršu.

Kroza stoljeća iskristalizirani model za preživljavanje značio je sljedeće. Površinom ograničeni i bonitetno siromašni poljoprivredni posjedi² bili bi sačuvani za povrtlarsku, vinogradarsku i ograničenu voćarsku proizvodnju.

---

² Ne treba smetnuti s uma da je doba turske okupacije veličina posjeda u rukama pojedinih hercegovačkih zemljoradnika limitirana i po pravilu je razmjerno loše kategorije. Njihove su fiskalne obveze velike.

Preostale, pašnjačke površine (livade) svojim kapacitetom nisu u mogućnosti podržati intenzivnu stočarsku proizvodnju. Zato hercegovački seljak prednost daje grlima sitne stoke (ovce i koze).

Drugi problem nastaje početkom ljeta: suše, koje su gotovo redovita pojava u ovome podneblju, ograniče ionako skromne izvore hrane za stoku. Usto presuši većina izvora, lokvi i čatrnya pa preostale raspoložive količine vode nisu dostatne niti za potrebe puka. U takvim okolnostima jedini način za čuvanje stočnoga blaga i održavanja proizvodnje mesa, vune i mliječnih proizvoda jest preseljenje stoke u područja gdje će imati dovoljno vode i hrane. Jedinu mogućnost za to pružale su planine.

Konac mjeseca svibnja i početak lipnja značio je termin za pokretanje stada put poznatih odredišta u sjeverozapadnom, planinskom pojusu Hercegovine.³ U ovisnosti od udaljenosti do odredišta, put bi trajao i više dana.⁴ Osnovni kriterij za odabir itinerera bio je pronalaženje usputnih lokacija gdje će biti moguće napojiti stoku. Strukturu stada većinom je činila stoka sitnoga grla.⁵ Pored ovaca i koza,⁶ na ispašu u planinu su vođeni goveda i konji da bi dobili priliku regenerirati se i akumulirati energiju za nastavak obavljanja transporta i poljskih radova.

Boravak u planini potrajanao bi do prvih jesenjih kiša, kada bi se obnovile pašnjačke površine u nizini i to bi bilo vrijeme kada bi se stado vraćalo u matična sela.

Ispaša stoke u planini, sakupljanje i prerada mlijeka i vune podrazumjevali su kontinuirani boravak stada i onih koji su se skrbili oko njega u trajanju od četiri do pet mjeseci. U cilju opstanka u planinskim uvjetima, ostvarenja mogućnosti zaštite stoke i ljudi kao i prerade i čuvanja mliječnih proizvoda, bilo je potrebno načiniti zaklonište za ljude i stoku. Nastamba je trebala biti postavljena u blizini izvorišta vode i locirana na poziciji koja nije izložena udarima sjeveroistočnoga vjetra.

---

³ Stada sa širih područja današnjih općina Mostar, Široki Brijeg, Čitluk, Ljubuški, Posušje, Rama i Tomislavgrad sezonski su gravitirala spomenutim pašnjačkim površinama.

⁴ Primjerice, prema navodima dr. Ljube Mihića, put od Bijakovića, na trasi Tromeđa, Čitluk, Sretnice, Čula, Kozice, Žovnica, Polog, Grabova Draga, Bogodol, Ladine, Pavlove Jele, Rosne Poljane, Klanac, Mučinovac, Svinjača, Omrčenica, Podići, Slani Dolac, Trebišovo traje tri dana. Konačišta su na Pologu i Rosnim poljanama a pojilišta na Mostarskom Blatu, Rosuljama i Svinjači (Mihić, 1985., str. 471).

⁵ Ova vrst stoke je razmijerno otporna prema nevremenu i u mogućnosti je boraviti pod vedrim nebom.

⁶ Pokatkad bi službene vlasti izdavale zabranu izvođenja koza na ispašu u planinu iz razloga potrebe za obnovom mlade šume.

Tako je nastala karakteristična naseobinska struktura sekundarnoga naselja,⁷ stočarskih stanova i staja, čije se cikličko razdoblje funkcionalne aktivnosti skoro podudaralo s vegetacijskim razdobljem u njihovu planinskom okružju.

Kako se odvijao život ove mini zajednice, privremeno translatirane u okrilje planina Vrana i Čvrsnice, u datim specifičnim uvjetima poljoprivrednog djelovanja?⁸

Temeljna gospodarska djelatnost bila je proizvodnja mlijeka i njegovih prerađevina, odnosno ishrana i uzgoj stočnoga blaga. Od ovaca dobila bi se vuna, meso, mlijeko a stado je korišteno za gnojidbu oranica.⁹ Koza je davala kostrijet, meso, materijal za izradu opute, opanaka i kožu za pravljenje mjehova u koje je ostavljan kajmak i sir. Goveda su korištena za obradu zemlje dok su konji obavljali prijenos tereta.

Sav stočni fond jednoga sela morao je ići u planinu dok, naravno, nije bilo moguće da ga na tome putu i u boravku u planini prati i ukupni radno aktivni dio stanovništva. Skrb oko stada bila bi povjerena jednom broju pastira koji bi uza svoju stoku na ispašu izvodili i stoku povjerenu im od sumještana, uz određenu nadoknadu za svoj angažman.¹⁰

Dnevni režim ishrane ovaca podrazumijevao je izgon stada na najudaljeniju poziciju u odnosu na konačište. Stoka ne bi bila puštena slobodno na ispašu nego bi se stado kretalo kontrolirano, u cilju potpunoga iskorištavanja pašnjaka površina. Kako se bliži noć, stado se sustavno primiče svome privremenom prebivalištu tako da se u sumrak nalazi na

---

⁷ Izraz je preuzet iz magistarske radnje dr. sc. Bojane Bojanić Obad Šćitaroci, *Analiza arhitekture tradicionalne ruralne aglomeracije otoka Hvara, na primjeru primarnog naselja Vrsnika i sekundarnih naselja Humca i Prapatne*, Zagreb, 1985. i podrazumijeva naselja u kojima su ljudi boravili privremeno, onoliko vremena koliko je trebalo da bi se obavile gospodarske djelatnosti kojima se obitelj bavila (primjerice poljoprivredni radovi), na lokaciji koja je bila razmjerno udaljena od matičnoga naselja (Šćitaroci, 1985.).

⁸ Ovdje je potrebno pripomenuti da su izvori iz kojih su crpljena saznanja o načinu života u stočarskim stanicama Trebiševa i Dugog Polja toga doba bili ograničeni na usmenu predaju i skromne pisane izvore pa su u tome smislu iznesena saznanja i komentari subjekt eventualnoga kritičkog osvrta.

⁹ Originalan je način gnojidbe budućih oraničnih površina; stado bi bilo smješteno na površinu koja je trebala biti obrađena ili u njezinu neposrednu blizinu. Kako su stočarski stanovi bili montažnoga karaktera, na datoј lokaciji bi bili podignuti razmjerno brzo. Zemljишte, koje bi na ovaj način bilo tretirano, bilo bi zasijano kulturom, požnjeveno i potom ostavljeno pod travom tri do četiri godine, kada bi se postupak ponovio.

¹⁰ Nadoknada bi bila podmirena po načelu naturalne razmjene dobara; jedan dio prihoda u vuni, mlijeku i njegovim prerađevinama, dobivenoga od grla koja nisu bila u njihovu posjedu, pastiri su prema dogovoru s vlasnikom stada zadržavali za sebe.

paši najbližoj stočarskom stanu. Noć ovce provedu na otvorenome, zajedno s čuvarom i njegovim psima¹¹ u improviziranom ograđenom zemljištu.¹² Razdoblje mužnje traje od konca svibnja do početka listopada.

Mužnja ovaca obavlja se ujutro i navečer. Svježe mlijeko, pomuzeno u kablić za mužnju, usipa se u bakarni kotao u kojem se zagrijava do ključanja. Potom se ulijeva u posebne plitke drvene posude, škipove, gdje bi se mlijeko hladilo. S površine ohlađenoga mlijeka sakupljan je kajmak i stavljan u posebne drvene sudove. Od preostalog mlijeka tvorio bi se sir i odlagao u drvene posude, gdje bi se ocijedio. Kada bi se posude za sir napunile, sir bi se vadio iz njih, drobio i solio a potom nabijao u kozje mjebove.

Ovce se strigu neposredno prije izlaska u planinu, a janjci tridesetak dana kasnije. Sakupljena janjeća vuna koristi se za izradu posteljine, a ovčja za izradu vunske tkanine. Kozja kostrijet također bi se prerađivala i koristila za izradu vreća i pokrivača.

Krupna bi se stoka prvo vrijeme zadržala u polju, na obradi zemlje. Po svršetku oraničkih poslova goveda bi bila puštena u planinu, gdje bi ostala do nastupanja hladnjega vremena. Potom bi se povukla u staje pokraj stočarskih stanova i tu držala sve dok ne bi potrošila zalihe hrane.¹³

Napajanje stoke i voda za piće bili su osigurani iz dva izvora: glacijalna jezera, lokalna izvorišta, lokve, kamenice i bunari u kombinaciji s topljenjem sakupljenoga snijega, zaostaloga u sjenovitim dijelovima planine.¹⁴

Usporedno sa stočarskom djelatnošću, na fluvio-glacijalnom nanisu visokih polja smještenih između Čvrsnice, Vrana, Ljubuše i Baćina planine, u blizini izvorišta vode uzgajane su poljoprivredne kulture ječma, zobi, pšenice, raži i krumpira te je sakupljana stočna hrana za zimsko razdoblje. Površine privedene ovim kulturama nastale su ekstenzivnom obradom dijela pašnjačkih površina. Boravak u planini je u početku bio sezonskoga

---

¹¹ Veliku pomoć pastirima u vođenju, čuvanju i obrani stada od divljih zvijeri pružali su ovčarski psi. Potomak ove pasmine danas je verificiran i priznat kao originalna pasmina.

¹² Ograda torova radila se od drvene građe (kolčevi pobijeni u tlo i povezanim dugačkim, tanko otesanim gredama) i, prema potrebi, bilo ju je moguće premjestiti na novu lokaciju.

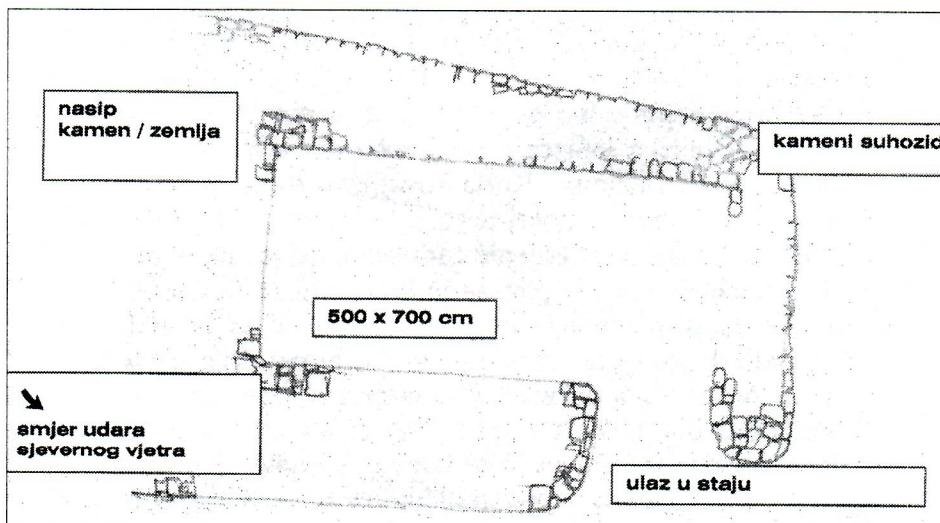
¹³ Koliko će se goveda zadržati tijekom zime u planini, ovisilo je od količine sakupljene hrane i od broja grla, odnosno od dinamike potrošnje sijena spremištenoga u staje; kapacitet spremišta u potkovlju staja iznosio je i do 100 tovara stočne hrane.

¹⁴ Sakupljeni snijeg bi se držao u posebnim drvenim koritima, podignutim od tla i postavljenim u nagibu na jednu stranu, tako da bi voda nastala otapanjem snijega polagano otjecala u posudu postavljenu ispod korita.

karaktera, da bi se kasnije u nekim slučajevima pretvorio u život tijekom cijele godine, pa su, konsekventno, i ljetni stanovi postajali objekti za stalni boravak.¹⁵

3. Graditeljsko naslijede

Logističku potporu za uspješno obavljanje već opisanih gospodarskih djelatnosti pružali su stočarski stanovi i staje.

Sl. 2. Tlocrt prizemne poluukopane etaže staje.¹⁶

Stočarski stan bio je prizemna građevina sezonskoga tipa, koja je služila kao improvizirano boravište za obitelji koje su izlazile u planinu i skrbile se oko stada, i kao mjesto gdje se obrađivalo mlijeko i čuvali mliječni proizvodi. Bio bi postavljen kao prateći objekt tora za stoku, smješten na ocjeditom terenu i u blizini izvorišta pitke vode.

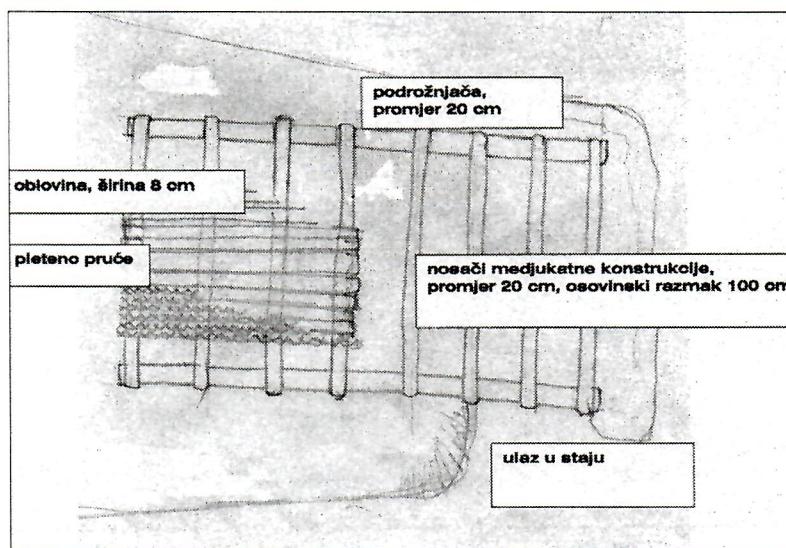
¹⁵ Indikativna je etnonimijska struktura korisnika zemljišta i stanova na ovom području: Brekalo, Buntić, Ćavar, Čorić, Ćubela, Čuljak, Gagro, Jelić, Jurilj, Karačić, Kraljević, Kopilaš, Kožul, Ljubić, Mandić, Markota, Naletilić, Prskalo, Rezo, Soldo, Šaravanja, Tokić, Topić, Vrlijić, Vidović, Zadro, Zeljko, Zlomislić, dio su poduzeća popisa prezimena obitelji koje su kroz naraštaje, za vrijeme turske okupacije naših prostora, u svojoj upornoj borbi za poštivanje i očuvanje vjere i časti svojih predaka bili primorani egzistenciju tražiti za plugom, u surovim uvjetima hercegovačkoga krša.

¹⁶ Autor fotografija i crteža jest Jaroslav Vego izuzev fotografije na slici 10, čiji je autor Srećko Galić.

Stan je bio razvijen na pravokutnom tlocrtu, najčešće na nekih šest metara duljine i četiri dubine, i funkcionalno je bio organiziran u dva odjeljka podjednake površine. Prvi odjeljak, vatreница, bio je namijenjen boravku, pripremi hrane i spavanju. U drugom dijelu stana, *mlikaru*, pohranjivani su prerađeni mlijeko proizvodi. Ova dva dijela stočarskoga stana međusobno su odijeljeni pregradom, perdom. Veza između vatrenice i mlikara bila su vrata. U stan se ulazilo kroz niska ulazna vrata i to je bio jedini otvor na ovoj građevini.

U vatrenci, na podu od nabijene zemlje bilo je popločano ognjište, neznatno odignuto od razine tla. Oko ognjišta su bile postelje, grubo obrađene daske položene jedna do druge i prekrivene vunenim prekrivačima. Dim s ognjišta izlazi van nekontrolirano, tražeći otvore na krovu.¹⁷ Posuđe za kuhanje i preradu mlijeka te panjevi za sjedenje zaokružuju skromno pokućstvo karakterističnoga stočarskog stana.

Konstrukcija stočarskoga stana ponajprije je bila uvjetovana njegovim karakterom. Kako je riječ o građevini koja se rabi sezonski i s vremena na vrijeme demontira i premješta na novu lokaciju, od raspoloživih lokalnih materijala, drvo je najbolje odgovaralo ovako postavljenim funkcionalnim zahtjevima.

Sl. 3. *Tlocrt međuetažne konstrukcije.*

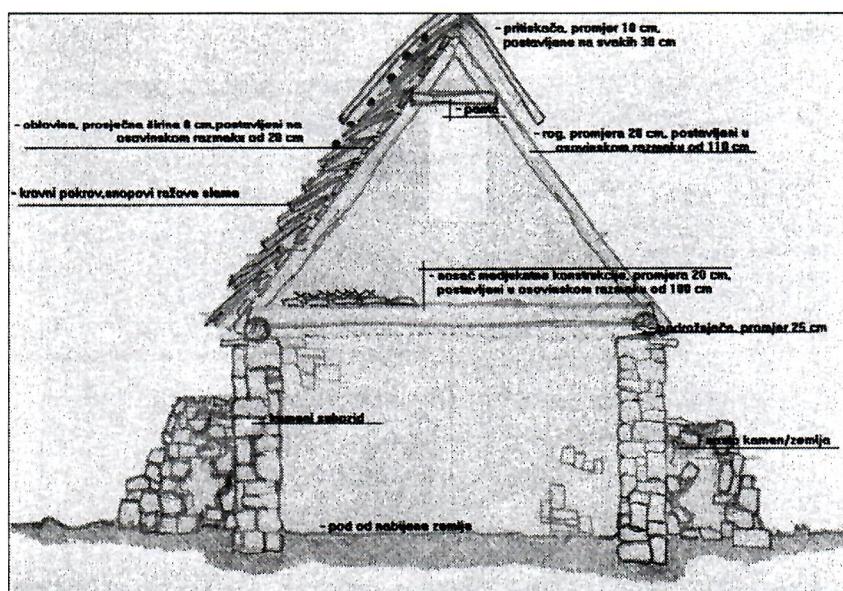
¹⁷ Vatra na ognjištu bila bi upaljena po dolasku u planinu i neprekidno je gorjela sve do trenutka napuštanja stočarskoga stana.

U pravokutnome jednopoljnem rasteru od nekih stotinu i pedeset centimetara osovinskoga razmaka, u uzdužnom su smjeru u dva reda postavljeni okomiti konstruktivni elementi građevine soje, ukupno dva puta po pet komada. Riječ je o crnogoričnim deblima, promjera osam centimetara, koja su svojim donjim dijelom забијена у земљу, а gornji kraj završava račvom. Svaki parni okomiti element (drugi i četvrti) visok je oko dvije stotine centimetara, dok su prva, treća i peta soja pojedinačne visine od stotinu i dvadeset centimetara.

U poprečnom smjeru, na niže okomite elemente, naslonjen je žlijeb (žlib) načinjen od debla koje je po duljini široko udubljeno. Dvije po dvije više soje povezane su grubo tesanom gredom koja će činiti sljeme budućega krova.

Na ovaj način sačinjen je konstruktivni kostur građevine.

Pobočni zidovi bedre, zatvoreni su uzdužno postavljenim, grubo otesanim debelim talpama na način da bi se u žlijeb donje talpe po duljini usađivao uži kraj sljedeće gornje daske. Ovaj način spajanja dasaka bio je proveden do vrha pobočnih, do četiri metra dugih zidova.

Sl. 4. Poprečni presjek kroza staju.

Krovni pokrivač, ujedno i krovnu konstrukciju, činile su isto tako grubo tesane daske koje bi se svojim gornjim krajem oslanjale na sljemeni nosač a donjim krajem bile uklještene u žlijeb žlibe. Daske su se polagale

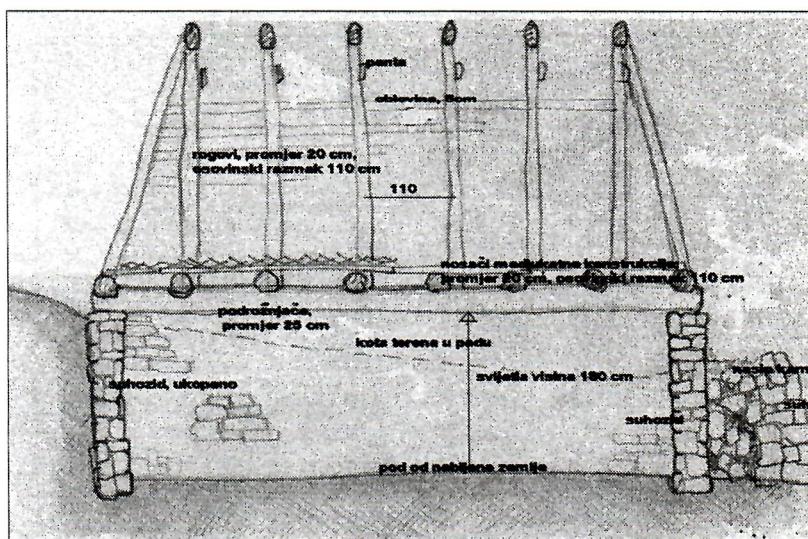
jedna do druge, pod kutom što su ga zatvarale sljemeđa i žljebna greda, na način da bi podužne sudarnice dviju susjednih dasaka bile pokrivenе dodatnom, trećom daskom, što je praktički značilo polaganje još jednoga reda dasaka, smaknutih u poprečnom pravcu za pola širine daske.

Čeoni i stražnji zid stocarskoga stana (somić) oblikovani su postavljanjem grubo otesanih dasaka u uspravljeni položaj. Svojim gornjim krajem daske su prihvачene improviziranim klještima dok je donji kraj bio oslonjen na tlo.

Po svršetku sezone i polaska u matična sela, ove bi građevine bile demontirane i sačuvane za ponovnu upotrebu za osam mjeseci.¹⁸

Kako se boravak u planini s vremenom produžavao sve dublje u jesen, bila je i izraženja potreba za građevinom koja će se moći nositi sa surovim vremenskim uvjetima. Tako se razvio tip stocarskoga stana, kod kojega su bočni zidovi bili izvedeni od daske, postavljene okomito; svojim donjim krajem bila je ukopana u zemlju a gornji bi podupirao žlibu. Visina zida bila je šezdeset centimetara i sa svoje vanjske strane bio je potpuno zatrpan zemljom obrasлом travom. Na ovaj bi se način osigurao stabilan toplinski režim unutar građevine.

Mlikar, odnosno vatrenica bili su smješteni u posebnim građevinama konstruiranim na ovakav način i međusobno postavljeni sučelice.

Sl. 5. Uzdužni presjek kroz staju.

¹⁸ Na žalost, zbog svoje konstruktivne naravi i materijala uporabljenih za njezino izvođenje, ostaci ove vrste građevina praktički više ne postoje na području Parka prirode Blidinje.

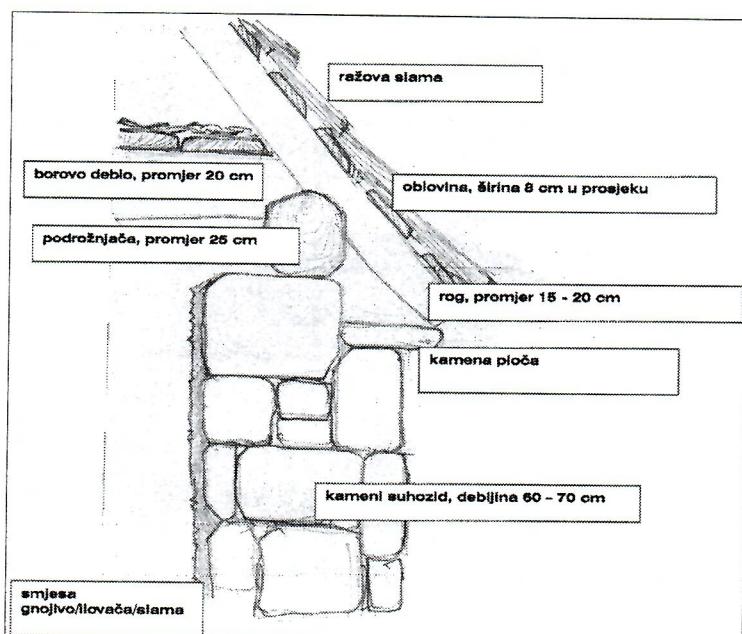
Finale evolucije ljetnoga stana jest njegova preobrazba u objekt u kojemu se boravilo tijekom cijele godine.

Građevina je imala pravokutnu osnovu, oko sedam metara dugu i četiri duboku. To je bila jednodijelna nastamba, vanjskih zidova debelih četrdeset centimetara, izvedenih neobrađenim kamenom u suhozidu.

Na uzdužne zidove položena je podrožnjača, atula, promjera oko dvadeset centimetara, na koju su se na osovinskom razmaku od stotinu i dvadeset centimetara oslanjali rogovi, rožnici. Rogovi u paru su bili povezani (uklješteni) horizontalno postavljenom daskom, pantom, i međusobno su zatvarali kut od nekih pedeset do šezdeset stupnjeva. Po duljini krova rogovi su bili povezani sljemenom gredom, glacom, i drvenim letvama, žiokama.

Žioke su rađene od oblovine, širine su osam centimetara i postavljane su na međurazmaku od dvadeset do trideset centimetara. Na njih se polagao pokrov od ražove slame. Čeoni i stražnji zid, somić ili lastavica, izvedeni su od kamena u svojoj punoj visini.

U stan se ulazilo kroz vrata postavljena na uzdužnom zidu, otvora sedamdeset centimetara širokoga i stotinu i pedeset visokoga. Pod u prostoriji bio je nabijena zemlja. Do čeonoga zida je popločano ognjište uz kojega su ležajevi. Na suprotnoj strani, u dijelu prostorije koji nije bio fizički izoliran, čuvane su mlijecne prerađevine.

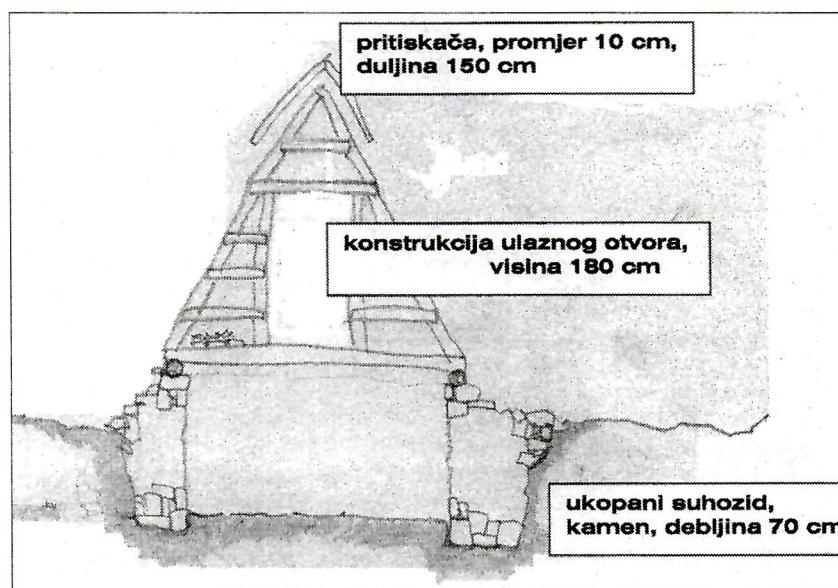

Sl. 6. Detalj poprečnoga presjeka karakterističnog vanjskog zida staje.

Staje su bile komplementarna građevina stočarskim stanovima u funkciji zaokruživanja obiteljske gospodarske djelatnosti na planini. Podizane su u podnožju brda ili planine, na lokaciji koja je bila zaštićena od udara sjeveroistočnoga vjetra i kojoj nije prijetila opasnost od proljetnih bujica. Izbor bi po pravilu bio teren u padu, južne ili jugozapadne dispozicije.

Karakteristična staja rađena je kao dvoetažna građevina postavljena na pravokutnoj osnovi.¹⁹ Funkcionalno je bila organizirana u dva neovisna dijela, svaki razvijen na posebnoj etaži.

Prizemni dio, koji se u ovisnosti o tipu građevine pojavljuje kao slobodno stoeći ili poluukopani, služi za prihvat krupne stoke (goveda i konji) za nevremena i tijekom zime. U osnovi prizemlje zauzima trideset i pet do četrdeset metara četvornih jednodijelnoga prostora²⁰ i zatvoreno je snažnim vanjskim ziđem debljine do stotinu i pedeset centimetara. Poprečni presjek ovakvoga zida složen je od lateralno postavljenoga kamenog suhozida između kojih je nabačena ispuna od zemlje i kamena. S unutarnje strane zid nije završno obrađen ili je pak žbukan smjesom ilovače, gnojiva i slame.

Sl. 7. Pogled na krovište sa sjeverne strane; pokrov je uklonjen
a ziđe je prikazano u presjeku.

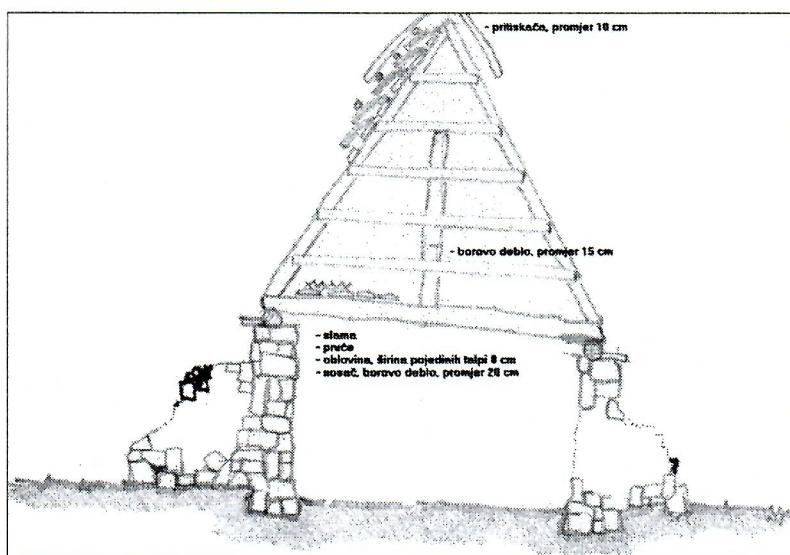
¹⁹ U malobrojnim primjerima pravokutna osnova staje imala je i jedan manji aneks, dograđeni dio na duljoj strani pročelja objekta.

²⁰ U nekima od ovih objekata u prizemlju bi se nalazio i odjeljak za boravak pastira.

U tipu staje koji je poluukopan, zahvaljujući dispoziciji terena sjeverni dio staje bi u svome prizemnom dijelu bio potpuno ispod kote terena tako da je karakteristični poprečni presjek sjevernoga zida sadržao samo suhozid izведен u kamenu, debljine četrdeset centimetara i ukopan u tlu svojom punom visinom.²¹ Kamen korišten za gradnju potjecao je s lokalnih nalazišta i bio je vapnenačkoga sastava, grubo obradjen, gabaritnih dimenzija od dvadeset do četrdeset centimetara geometrijskoga volumena.

Ulaz u prizemni dio staje po pravilu je s one strane građevine koja je postavljena nasuprot udaru sjeveroistočnoga vjetra. Visina ulaznih vrata je istovjetna visini zida (iznosi oko stotinu i pedeset centimetara), a široka su približno sedamdeset centimetara, i to je jedini otvor u prizemlju ove građevine.

Pristup na kat nalazio se na strani staje nasuprot ulazu, izravno s kote terena koja se na ovom sjevernom zidu približila ili pak izjednačila s kotom međukatne konstrukcije zahvaljujući činjenici da je ovaj dio objekta ukopan.

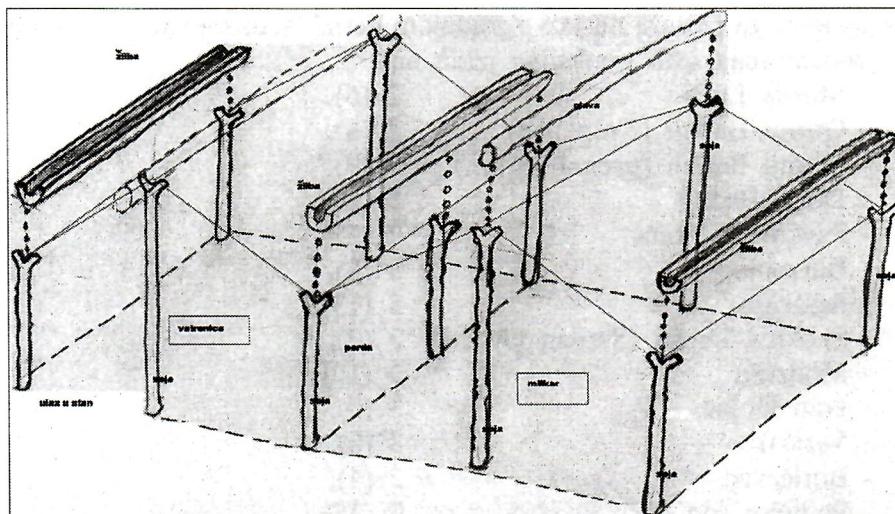

Sl. 8. Pogled na krovište s južne strane; pokrov je uklonjen, ziđe je prikazano u presjeku.

²¹ Toplinski učinak za oba slučaja karakterističnoga presjeka vanjskoga zida bio je jednak; zahvaljujući tjelesnoj toplini koju je stoka ispuštala za svoga boravka u staji tijekom zime, ovako koncipiranome toplinsko-geometrijskom obliku objekta, izvedenom karakterističnom presjeku vanjskoga zida i debelom sloju osušenoga sijena u potkovlju objekta, toplinski režim u unutrašnjosti objekta osiguravao je uvjete za opstanak stoke u krajnje nepovoljnim klimatskim prilikama.

Gornja etaža, potkrovље, služila je za spremanje pokošene i osušene stočne hrane. Konstruktivnu strukturu ovoga dijela staje činilo je karakteristično četverostrešno, u nekim slučajevima i dvostrešno drveno krovište.

Grubo tesano deblo četinjača, promjera dvadeset i pet centimetara, bilo je položeno u uzdužnom smjeru, na oba vanjska zida staje. Na ove dvije podrožnjače, na približno pravilnom osovinskom razmaku od stotinu centimetara postavljeni su također grubo tesani drveni nosači od borovine, nešto manjega promjera, oko dvadeset centimetara. Preko međukatne konstrukcije položene su daske od oblovine, preko njih pletivo od jasenovoga pruća, lisa, i na koncu slama. Time je bila zaokružena horizontalna međukatna konstrukcija.

Sl. 9. Prikaz rekonstrukcijskoga sklopa stočarskoga stana.

Rogovi su također rađeni od debala promjera dvadeset centimetara, a njihov osovinski razmak iznosio je nekih stotinu i deset centimetara. Svaki par rogov koji su se međusobno sudašali bio je ukliješten i oslonjen na podrožnjače. U uzdužnom smjeru rogovi su povezani oblovom daskom prosječne širine osam centimetara, s osovinskim međurazmakom od dvadeset centimetara. Na ovu dasku bio je položen pokrov od ražove slame.²²

²² Oko tisuću snopova slame bilo je potrebno za pokrivanje šezdeset metara četvornih krovne površine. Trajnost ovakvoga pokrova iznosila je preko pedeset godina; samo površinski, atmosferskim utjecajima izložen sloj slame mijenja svoju prirodnu boju u tamnu i pomalo truli. Svi slojevi ispod površinskoga zadržavaju zdravu, zlatno-žutu boju raži.

S vanjske strane krovišta snopovi su pritisnuti horizontalno položenim prečkama, pošivačama promjera pet do deset centimetara. Po dužini sljemena, upravno na njegovu os, bile su postavljene tzv. pritiskače koje su dodatno štitile vjetru najizloženiji dio pokrova.

Ovako konstruirano krovište imalo je nagib od nekih šezdeset stupnjeva na svojim bočnim površinama, odnosno više od osamdeset stupnjeva na čeonoj i stražnjoj krovnoj plohi.

4. Prostorna dispozicija graditeljskoga naslijeđa

Opisani vrijedni spomenici graditeljskoga naslijeđa pronađeni su na više lokaliteta u prostoru Parka prirode.²³ Ovdje će se pobrojati prostori antropogenoga pejsaža nastali izgradnjom ljetnih stanova i staja na kojima je koncentracija ovih građevina izraženija.²⁴

- Masna Luka	2 (6),
- Gornji Badnji (Krepanac)	2 (8),
- Gornji Badnji (prema Vranu)	5 (9),
- Donji Badnji	5 (10),
- Pavkovića Vrata	7 (11),
- Barzonja	3 (8),
- Sesaruša	5 (13),
- Skokina Draga (Skokin Gvozd)	2 (3),
- Modruša	3 (10),
- Ivan Dolac	3 (0),
- Varićak	2 (0),
- Boričevac	2 (4),
- Podvran (do kuće Džida)	0 (15),
- Podvran (do ležišta tampona)	10 (8),
- Put prema Brčnju ²⁵	19 (2),
- Poljice (Brčanj)	9 (9),
- Risovac	29 (8),
- Svinjača	16 (5),
- Gornje Bare	3 (4).

²³ Ova je studija rađena sredinom 90-ih godina 20. st. i prikazuje brojno i kondicijsko stanje stočarskih stanova i staja zatećeno u tome vremenskom razdoblju.

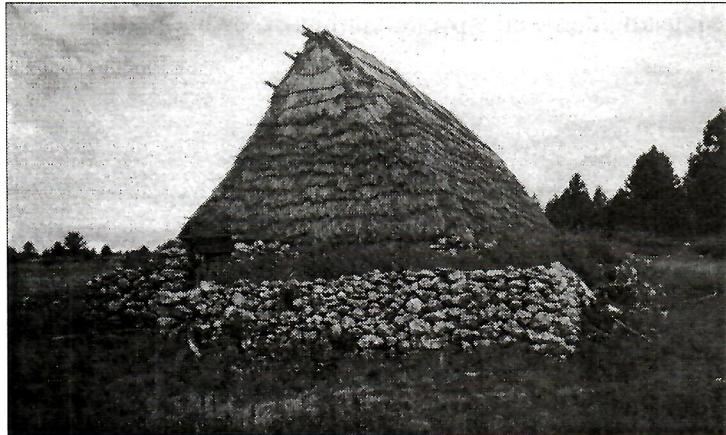
²⁴ Prva brojka navedena uz mikrolokalitet označava broj objekata pronađenih u dobrom stanju, dok druga brojka, naznačena u zagradi, kazuje koliko je građevina sačuvano u ostacima.

²⁵ Na ovom lokalitetu sačuvan je miniansambl od tri građevine koje su još u funkciji (obitelj Perko) kao i mlin koji, na žalost, nije u uporabi.

5. Metodološka načela revitalizacije graditeljskoga naslijeda

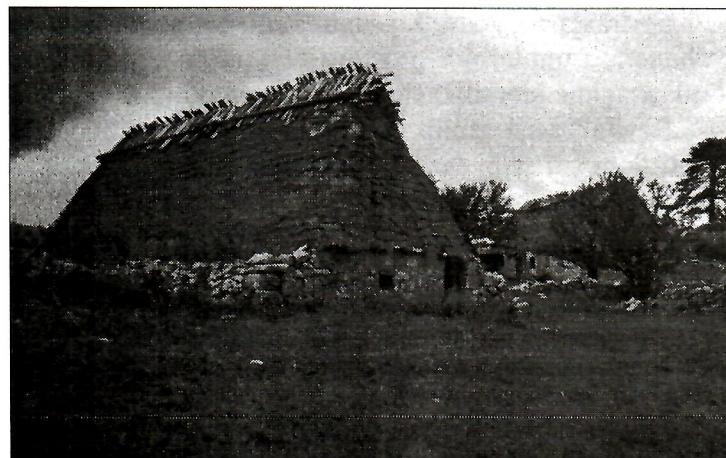
Kompozicija objekata i arhitektura ovih građevina jednostavnošću svojih volumena, izvedenih od lokalnih materijala i antropomorfnošću svojih unutarnjih prostora u cijelosti pokazuje funkcionalnu prilagodenost uvjetima života i karakteru proizvodnje u planini te skladnu uklopljenost u izvanredni prirodni ambijent.

Sl.10.
*Staja na
lokaciji
Gornji Badnji;
jugozapadno
pročelje.*

Karakteristični elementi prepoznavanja arhitekture ovih spomenika graditeljskoga naslijeđa njegova su mekana silueta proistekla iz danoga proporcijskog sklopa, poluukopanoga uzdužnog profila građevine, snažno dimenzioniranoga ziđa i slamanatoga krovnog pokrivača koji naglašava njezinu toliko originalnu soft formu.

Sl. 11.
*Mini - ansambl
staja u
Dugom Polju.*

Činjenica je da su staje i stočarski stanovi s vremenom izgubili svoju funkcionalnu identifikaciju; jedan broj građevina nije odolio zubu vremena dok je drugi dio doživio funkcionalnu preobrazbu. Na drugoj strani, zbog očekivanoga progresivnog razvoja turizma na području Parka, razvit će se zahtjev za odgovarajućom turističkom ponudom na njegovim prostorima,²⁶ utemeljenoj na koncepciji aktivnoga odmora, ponudi zdrave hrane, upoznavanju etnografskoga karaktera područja, sudjelovanju u radnim aktivnostima reaktiviranoga tipičnog domaćinstva. Na ovaj bi način bio sačuvan identitet i prepoznatljivost ovih prostora.

Sl. 12.
*Dobro očuvano
krovište staje
koja više nije
u funkciji.*

Zahvaljujući svojoj prostornoj i ambijentalnoj vrijednosti ova su povijesna područja pogodna za revitalizaciju s ciljem razvoja nemasovne turističke ponude Parka prirode Blidinje.²⁷ U pristupu revitaliziranju naslijedene naseobinske strukture potrebno je nadvladati sterilnu logiku formalnoga konzerviranja objekata. Kvaliteta strukture građevina i jednostavnost njenih volumena i unutarnjih prostora olakšat će korektnu prilagodbu i njezinu funkcionalnu identifikaciju u skladu s duhom vremena što dolazi.

Revitalizacija samih građevina mora se voditi pod stalnom stručnom kontrolom²⁸ u svim fazama pristupa, projektiranja, izvođenja i korištenja revitaliziranih objekata.

²⁶ Mogućnosti razvoja turizma obrađene su u posebnoj studiji u sklopu Prostornoga plana *Park prirode Blidinje*.

²⁷ Podjednako nas na to obvezuje sjećanje na dio povijesti naših predaka koji su naše bivstvovanje danas i ovdje osigurali svojim časnim i mukotrpnim životom i borbotom i na planinama Vrana i Čvrsnice.

²⁸ Kolege specijalisti arhitekti, građevinski inženjeri, etnolozi, biolozi, agronomi i sociolozi bit će dobrodošli u postupku rehabilitacije građevina.

U fazi rekonstrukcije potrebno je pridržavati se sljedećih načela.

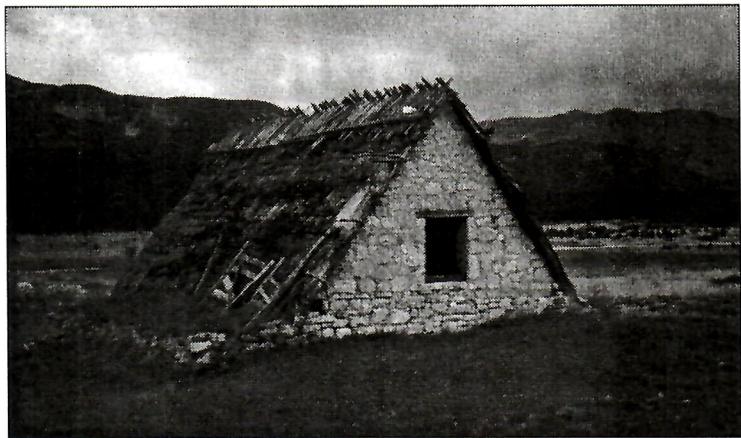
- U cijelosti poštivati zatečeni pristup građevini, njezinu dispoziciju i prostorni gabarit. U tome smislu nikakve intervencije nisu dopuštene (primjerice probijanje kolskoga pristupa objektu, mijenjanje njegove dispozicije ili tlocrtnoga obuhvata, dogradnja ili nadogradnja građevine i slično).

- Sve infrastrukturne zahvate treba voditi ispod površine terena.

- Dosljedno primjenjivati već uporabljivane materijale za izvođenje vanjskoga zida, krovišta i pokrova - kamen, drvo i slamu, na način i prema detaljima što ih predlože strane stručne osobe. Gdje je god to moguće, valja konzervirati i koristiti zatečene originalne arhitektonske konstrukcije i elemente.

- U oblikovanju građevine potrebno je slijediti proporcionalni sklop i antropomorfni karakter mjera naslijedene naseobinske strukture.

Sl. 13.
Tip staje
s dvostrešnim
krovištem;
sjeverno
pročelje.

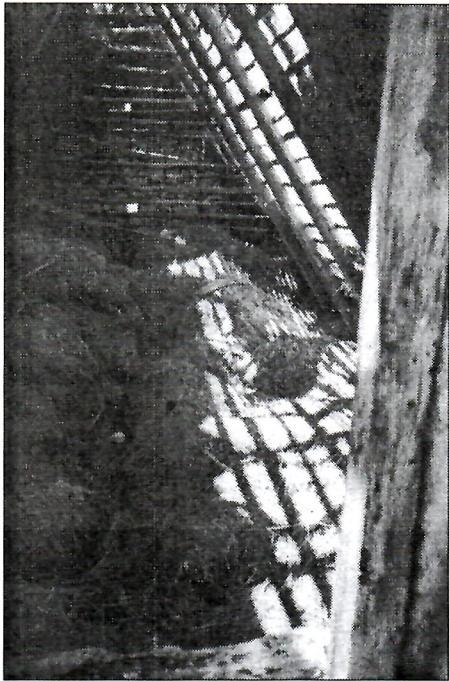
Potrebne intervencije na građevini radi njezine prilagodbe novoj namjeni moguće su u interijeru objekta uz poštivanje sljedećih uvjeta.

- Svijetlu visinu prizemlja objekta treba povećati na način da se spusti kota postojećega poda.

- Podne se površine trebaju obrađivati prirodnim materijalom (kamenom, opekom, drvetom).

- Dopušteno je dopunjavanje (doziđivanje) karakterističnoga presjeka vanjskoga zida s unutarnje strane ako je to potrebno zbog statičkih ili fizikalnih razloga.

- Sve otvore na pročelnim zidovima valja dimenzionirati strogo poštujući zatečeni proporcionalni sklop i izvesti ih u drvetu, prema detaljima što ih predloži stručna osoba.

Sl. 14.
*Unutrašnjost
potkrovla staje;
u prvom je planu
davno uskladištena
stočna hrana.*

- Unutarnje zidne površine trebaju se obraditi grubom žbukom, kao reminiscencija na originalnu žbuku rađenu od smjese ilovače, gnoja i slame.

- Originalnu međukatnu konstrukciju izvedenu u drvetu treba sačuvati. U slučajevima gdje konstrukcija ne može odgovoriti statičkim zahtjevima, potrebno ju je sačuvati u pogledu novoprojektirane međukatne konstrukcije kao vrijedan element prepoznatljivosti karakterističnoga interijera ovih građevina.

- Postojeći karakteristični krovni konstruktivni sklop treba sačuvati kad god je moguće, uz eventualnu izmjenu dotrajalih elemenata konstrukcije. Ako se izvodi nova krovna konstrukcija, u cijelosti je potrebno poštovati autohtonii oblikovni i geometrijski sklop naslijedene strukture. Kao pokrov valja rabiti ražovu slamu. Moguća je intervencija u smislu dopunjavanja karakterističnoga presjeka krovišta zbog fizikalnih razloga isključivo s njegove unutarnje strane.

- Moguće je izvesti okomitu komunikaciju (stubište) unutar objekta.

Na koncu i umjesto zaključka

Permanentno upoznavanje i razvijanje senzibiliteta prema prirodi, ambijentu, kulturi i živućoj zajednici planina sjeverozapadne Hercegovine, i proteklih vremena i sadašnjega doba, osigurat će njezinu vitalnost i budućnost.

Sl. 15. Potkrovje staje; u pozadini je vidljiv izvrsno očuvan pokrov od ražove slame te sudar rogova na sljemenu, uvezanih u paru jednostrukim klijevima - pantom.

Graditeljsko naslijeđe snažna je personifikacija tradicije kulture življenja na ovim prostorima. Ova je studija imala za nakanu učiniti njegovu prezentaciju i verifikaciju. Korektna i dosljedna interpretacija bivstvovanja i djelovanja našega čovjeka u ovome ambijentu i njegovanje te tradicije jedan je od uvjeta očuvanja prostornih vrijednosti i karaktera Parka prirode Blidinje.

Jaroslav VEGO

BUILDINGS OF THE ETHNOGRAPHIC HERITAGE IN BLIDINJE NATURE PARK

Summary

In this paper the author researches buildings of the ethnographic heritage located in Blidinje Nature Park, which lies in the northwestern mountainous part of Herzegovina. He methodologically researches and classifies the types of structure, whose long centuries of use showed their functional value. On the basis of research results carried out *in situ* in

the mid-1990s, he gives methodological principles for revitalising these structures of the architectural heritage as an integral part of Blidinje Nature Park Physical Plan.

Literatura

DEMATTÉIS, L., *Case contadine nella Carnia e nel Friuli montano*, Priuli/Verlucca, Torino, 1989.

JUVANEC, B., Istarski kažun (Europe), *Prostor*, 2 (10), 323-334, 1995.

MARASOVIĆ, T., *Aktivni pristup graditeljskom naslijedu*, Sveučilište u Splitu Filozofski fakultet u Zadru, Društvo konzervatora Hrvatske, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Split, 1985.

MIHIĆ, Lj., Neretva, Prenj, Čvrsnica, Čabulja, Vran, Ljubuša, Raduša, Makljen, Crvanj, *Priroda, čovjek, istorija*, Skupštine općina Prozor, Jablanica, Konjic i Mostar, 1985.

ŠĆITAROCI, B., *Analiza arhitekture tradicionalne ruralne aglomeracije otoka Hvara, na primjeru primarnog naselja Vrsnika i sekundarnih naselja Humca i Prapatne*, (magistarska radnja), Zagreb, 1985.